

İlk Hemşince Kitap Çevirisi: *Bidzig Pirens*¹

The First Book and Translation in Hamshenian: *Bidzig Pirens*

Araştırma/Research

Fusun BİLİR ATASEVEN*, Anıl YENİGÜL**

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
fatasev@yildiz.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4204-7600

** Öğretim Görevlisi, Beykent Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, yenigulanil@hotmail.com, ORCID ID:
orcid.org/0000-0002-2370-0443

ÖZET

Dünyada en çok okunan eserler arasında yer alan *Küçük Prens*, Hemşinceye *Bidzig Pirens* adıyla çevrilmiştir. Bu çalışmada amaç, ilk olarak çevirinin önemli bir rolünü ortaya çıkarmak, kaybolmakta olan dil ve kültürün sesini duyurarak hayatta kalmalarını sağlamak konusunu tartışmaya açmaktır. Sonra, çevirmenin tercihleri açısından özellikle sözcükler düzeyinde, eser üzerinde yapılan incelemelerde görülen yapısal değişiklikler üzerinde durmaktır. Bu gözlemlenen değişiklikler, Hemşincenin melez yapısını da ortaya çıkarmaktadır. Yöntem olarak Gérard Genette'in yan-metinsel kavramları izlenecek ve betimlemeyle sınırlı kalınacaktır. Hemşincenin ve Hemşin kültürünün korunması açısından önem taşıyan söz konusu çeviri eser, yan-metinsel öğeler açısından değerlendirilecek ve bu bağlamda, eserin ön ve arka kapağı, önsözü, notlar, açıklamalar, eklemeler, resimler vb. öğeleri incelenecektir. Çevirmenin erek metindeki birtakım tercihlerinin de Hemşincenin özgün yapısını melezleştirdiği, dolayısıyla dil ve kültür öğelerinin özgün şekilleriyle gelecek nesillere aktarılmasının engellenip söylenebilir mi? Bu arada, Türkçe'nin resmi dil oluşu nedeniyle Hemşinceyi yıllar içinde nasıl melez bir yapıya dönüştürdüğü de ortaya çıkmaktadır. Bu durum, ister istemez kültüre yansımakta ve koruma altına alınmazsa, bir dilin ve kültürün hızla asimile olarak kaybolduğuna şahitlik etmek durumunda kalınabilecektir. Diğer bir deyişle melez yapı, kaybolmakta olan bir dil için bir tehlike oluşturmaktadır mı?

Anahtar Sözcükler: Hemşince, kaybolan dil, kaybolan kültür, melez dil, baskın dil.

ABSTRACT

The *Little Prince*, one of the most widely read works in the world, was translated into Homshetsma as *Bigzid Pirens*. There are three main objectives in this study. First of all, it is to discuss the role of translation in revealing an important role, to endure the survival of the vanishing language and culture. In addition, possible structural changes are observed in the analysis of the work, especially at the level of words, in terms of translator's preferences. These observed changes also reveal the hybrid structure of the Homshetsma. As a method, Gérard Genette's concepts will be followed and limited to the description. The translation, which is important for

¹ Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim Doktora programında yürütülmekte olan tez çalışmasından türetilmiştir.

the protection of Homshetsma and Hemshin culture, will be evaluated in terms of paratextual elements and in this context, the front and back cover of the work, preface, notes, explanations, additions, pictures and other elements. Is it possible to say that some of the preferences of the translator in the target text do not hybridize to the original structure of the Homshetsma and thus prevent the transmission of the elements of language and culture with their original forms to the text generations? In the meantime, because of the dominance of the Turkish language, the official language and how Homshetsma became a hybrid structure over the years. If this situation inevitably resolves to culture and is not protected, it may be necessary to witness the rapid disappearance of a language and culture. Is the hybrid structure a danger to a vanishing language?

Keywords: Homshetsma, vanishing language, vanishing culture, hybrid language, dominant language

1. Giriş

İlk yayımlandığı günden beri onlarca farklı dilde milyonlarca insanı etkileyen *Küçük Prens*'in 2016 yılında UNESCO'nun Türkiye'de kaybolmakta olan diller arasında listelediği Hemşinceye *Bidzig Pirens* adıyla çevrilmesi hiç şüphesiz büyük bir ses ve heyecan getirmiştir. Bu eser, öte yandan, çevirinin çok da ön planda olmayan bir rolünü de ortaya çıkarmıştır: kaybolmakta olan dillerin ve kültürlerin sesini duyurarak hayatta kalmalarını sağlamak. *Bigzig Prens*'in kaynak olarak aldığı metin, Cemal Süreya ve Tomris Uyar'ın Can Yayınlarından çıkan Türkçe çevirisi olan *Küçük Prens*'tir.

Bu çalışmada, önce Hemşince tehlike altında olan bir dil midir konusu betimleyici bir bakış açısıyla açıklanacaktır. Hemşin dili ve kültürünün tanınırlığı ve zenginliğinin ortaya çıkarılması açısından büyük önem taşıyan çeviri eser *Bidzig Pirens*, Türkçe metinle karşılaştırmalı olarak, dilsel öğeler bağlamında incelenecektir. Kuramsal açıdan, öncelikle Gérard Genette'in yan-metinsellik kavramları açıklanacak ve çeviri eser Hemşin kültür dizgesi içinde konumlandırılmaya çalışılacaktır. Daha sonra çevirmenin aldığı kararlar sonucu yaratılan melez dil, yine dil düzeyinde Homi Bhabha'nın öne çıkardığı kavramlar etrafında değerlendirilecektir. Amaç, çevirmenin aldığı kararlar açısından kaybolmakta olan bir dilin, ya yok oluşuna, ya da yaşamasına katkı sağlayabilecek güce sahip olduğunu ortaya koymak ve melez dil üzerinde betimsel bir çalışma yürütmektir.

2. Hemşince: Tehlike altında bir dil

Hemşinlilere dair araştırmalarda dil ve kültür öğelerinin rahatlıkla incelenebilmesi açısından Hemşinliler üç grupta ele alınmıştır: Doğu Hemşinlileri, Batı Hemşinlileri ve Kuzey Hemşinlileri.

Batı Hemşinlileri Rize'nin çeşitli ilçelerinde, özellikle de Çamlıhemşin ve Hemşin'de yaşayan Hemşinliler için kullanılmaktadır. Bu grup, Hemşinceyi kelime bazında yaşatmakta, gündelik hayatta Hemşinceyi az kullanmaktadır. Doğu Hemşinlileri olarak adlandırılan diğer grup Artvin'de (Hopa ve Borçka çevresi) ve göçler sonucu yerleştikleri Düzce, Sakarya gibi çeşitli illerde yaşamaktadırlar ve gündelik hayatlarında cümle düzeyinde Hemşince kullanılmaktadırlar (Ersoy, 2007, s. 320). Kuzey Hemşinlileri ise genellikle Türkiye dışındaki Hemşinliler için kullanılmaktadır. Bu grup da gündelik hayatlarında cümle düzeyinde Hemşince kullanılmaktadır. Rusya'da, Krasnodar şehri başta olmak üzere birçok yerde Hemşinli köyleri bulunmaktadır. Ayrıca Stalin döneminde Rusya'dan

Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürülen Hemşinliler de mevcuttur. Bu iki grup birbirini rahatlıkla anlasa da, Doğu ve Kuzey Hemşincesi dilbilimsel olarak ve kelime bazında farklılıklar göstermektedir. Hemşinlilerin ismini Hemşin bölgesinden aldığı oldukça açıktır. Hemşinliler kendilerini genellikle Hemşinli ve Hamşetsi olarak tanımlamaktadır ve dillerini de Homşetsma olarak belirtmektedir.

Hemşince, artık ailelerde yaşlı neslin dili olarak kalmaya başlamıştır. Genç nesil, işine yaramayacağını düşündüğü için bu dil yerine resmi dil olan Türkçe iletişim kurmayı yeğlemektedir. Dış dünyada konuşulan bir dil olmadığı ve sadece aile içinde kullanılan bir dil olarak kaldığından, Hemşince kaybolmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Oysa bir dilin kaybının kültürel kayba da yol açtığı bilinen bir gerçektir. Bu durumda, manilerden efsanelere, şifa reçetelerinden yemek tariflerine kadar birçok değerli kullanımlarda yok olup gitmektedir.

Bugün çok sayıda Hemşinli "Hemşinceye doğdum, ancak Türkçeyi öğrendim ve Türkçeyi kullandım" demektedir. Hemşince konuşan yaşlı sayısı azaldıkça, dil yavaş yavaş kaybolmaktadır. Hemşinliler, kendi dillerinin alfabesini bilmemekte, okuyup yazamamaktadır. Çok sayıda Hemşinli, Hemşince bir kitap görmemiştir. Oysa bir dilin kaybolmaması için kayıt altına alınması gereklidir.

Gün geçtikçe, Hemşince üzerine yapılan çalışma sayısı artmaktadır. Bu araştırmaların çoğunda Hemşince ve Ermenice arasında bir bağlantı kurulmakta ve Hemşinlilerin 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hemşin bölgesine yerleştiği varsayılmaktadır. Fakat bu konuda yapılan araştırmaların çoğu, yazarların da belirttiği gibi birer varsayımdan öteye gidememiştir (Simonian, 2007, s. 20). Genellikle ideolojik bir bakış açısıyla şekillenen varsayımlar, Hemşinlileri dışardan bir gözle tanımlamaya ve konumlandırmaya çalışmaktadır.

Bu ekseninde, Hemşince ve Ermenice arasındaki ilişkiyi inceleyen Bert Vaux'un çalışmaları araştırmamız için önem teşkil etmektedir. Vaux çalışmasında Hemşince dilbilgisi ve yazım kurallarına dair bir inceleme yapmış ve Hemşincenin Ermenice ile olan ilişkisinde benzerlikler yanında Hemşincenin kendine özgü dil yapıları, Türkçe ile ve diğer komşu diller Gürcüce ve Lazcayla olan alışverişini de örneklerle göstermiştir (2007, s. 258). Vaux'un araştırmalarının çalışmamız açısından önemi, Hemşincenin özgün ve melez yapısını ortaya çıkarması açısından ve *Bidzig Pirens*'teki birtakım dilsel öğelerin çeviri kararları bağlamında değerlendirilecektir. Yüzyıllardır Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Hemşinlilerin nereden ve nasıl geldiği mitleri bir yana, içinde buldukları ortamla şekillenen dilleri çalışmamızın temel dayanağıdır. Bu bağlamda, tarihsel bir bakış açısından ziyade, hayatta kalmaya çalışan dil betimleyici bir bakış açısıyla incelenecektir.

2.1. Dilde melez yapı

Hemşince ve Hemşin kültürünü tanımlamak için kullanılan *melezlik* kavramı Homi K. Bhabha'nın kimlik ve kültür tanımı çerçevesinde şekillenmiştir. Bhabha kültürün *Üçüncü Mekân* olarak adlandırdığı alanda ortaya çıktığını ve çok kültürlülük ve kültürel çeşitlilik egzotizmi yerine *kültürlerin melezliğine* dayandığını ifade eder. Kültürün anlamı, *çeviri* ve *uzlaşmanın* şekillendirdiği bu *ara alanda* gerçekleşir (1994, s. 38). Hemşince ve Hemşin kültürü açısından değerlendirildiğindeyse, kültürel anlamda sürekli çeviri ve alışveriş

sonucunda dil ve kültürün zenginlik kazanarak ve değişerek yenilediğini ve oluşan bu ara alanda melez bir yapıya büründüğünü söylemek mümkündür.

Dilde ve kültürde melezlik, ötekiyle tanışıp onunla bütünleşmek, kendi özelliklerini kaybetmeden, ötekinin yapısı içinde erimeden bir arada olmak anlamına gelmektedir.

Çeviri süreciyse, Bhabha'nın kavramlarına göre ikilik arasında olmak, sadece dilsel aktarım olmaktan çıkıp iki dil/kültür arasında melez bir yapıya ulaşmak ve süreç içinde devingen bir yapıda olmak demektir. Çeviride, üçüncü mekan içinde çalışmak melezlik açısından, yaratıcı, değerleri ortaya çıkarıcı, üretken olmayı gerektirir.

Antoine Berman, (1999), çevirinin basit bir arabuluculuk olmadığını, ancak ötekiyle aramızda gelişen bir süreç olduğunu söylemiş ve ötekiyle hesaplaşıırken karşılaşılan direncin melezlik yoluyla aşılabileceğini belirtmiştir. Bu kavramların ışığında *Bidzig Pirens* adlı çeviri metinde alınan çevirmen kararlarına bakmak ve bulunan melez yapıları ortaya çıkarmak için Türkçe (ara dil) metni ve Hemşince metni Gérard Genette'in kavramlarıyla karşılaştırılarak çözümlene yapmaya çalışılacaktır.

3. Yan-metinsellik Bağlamında *Bidzig Pirens*

Genette, iki metin arasındaki her türlü alışverişe metinsel-aşkınlık (*transtextualité*) adını verir ve beş tip metinsel aşkınlık türünden söz eder: metinlerarası (*intertextualité*), ana-metinsellik (*hypertextualité*), yan-metinsellik (*paratextualité*), üst-metinsellik (*architextualité*) ve yorumsal üst-metin (*metatextualité*) (Aktulum, 2000, s. 87).

Yan-metinsellik kavramı edebiyat eserlerinin ve çevirilerin metin ve metnin alınmasına dair alanları kapsamı açısından ve metni tümüyle inceleme fırsatı vermesi açısından önemlidir. Yan-metinsel öğeler adeta okurun esere eriştiği ilk eşik olarak tanımlanmaktadır (Genette, 1991, s. 261). Yan-metinsellik iki ana gruba ayrılır, kitabın kapağı, ismi, başlıklar, alt başlıklar, önsözler, uyarılar, notlar, resimler gibi metin içi öğelerin incelendiği iç yan metin (*péritexte*) ve röportajlar, sohbetler gibi medyada yayımlanmış yazılar, teşekkür yazıları, eleştiri yazıları gibi metin dışı öğelerin incelendiği dış yan metin (*épitexte*) (Genette, 1991, s. 263-264).

Yan-metinsellik işlevselliği açısından ikonik (resimler), maddesel (tipografik seçimler) ve gerçek olarak üçe ayrılır (Genette, 1991, s. 265). Ayrıca, yan-metinsel öğelerin göndereni (*addresser*) ve alıcısı (*addressée*) da çok önemlidir; bu noktada kimi zaman yazar veya *Bidzig Pirens* açısından çevirmen, kimi zaman da editör veya yayınevi açısından yan-metinsellikten bahsetmek mümkündür; bu noktada da eyleyicilerin, yani yazar/editör niyeti devreye girmektedir (Genette, 1991, s.268).

Bidzig Pirens'te yan-metinsel öğeleri inceleyerek çeviri kararları ve çevirmenin, editörün ve/veya yayınevini rolünü saptamak mümkündür. Öncelikle kitabın kapağında yazar Antoine de Saint-Exupéry'nin isminin yanında, eser adı ve resimlerle çeviren olarak Mahir Özkan verilmiştir. Kitabın ilk sayfasında, *Bidzig Pirens*'in kaynak metni olarak gösterilen Cemal Süreya ve Tomris Uyar Türkçe çevirisinin birçok basımında karşımıza çıkan yazarın biyografisi bulunmamaktadır.

Onun yerine ilk sayfadaki önsöz niteliğindeki notta, kitaba kaynak olarak Cemal Süreya ve Tomris Uyar'ın Can Yayınları'ndan çıkan Türkçe çevirisinin kullanıldığı ve Türkçe çıkan diğer çevirilere de bakıldığını anlamaktayız (Özkan, 2016, s. 14). Dolayısıyla, *Küçük Prens*, doğrudan Fransızca metinden faydalanmak yerine, ara dil olan Türkçeden çevrilmiştir. Bu noktada çevirmenle yapılan görüşmede çevirmen yabancı dil bilmediğini bu yüzden Türkçeden çevirdiğini belirtmiştir (M. Özkan ile kişisel iletişim, 2 Haziran 2016). Bu konuda yayınevinin internet sitesinde de herhangi bir bilgiye yer verilmezken; eserin özgün dili Fransızca olarak belirtilmiştir (Bkz. Ek 1). Kitabın ilk sayfasındaki bu önsöz herhangi bir detaya yer vermeden *Mezma* (Bizden) başlığıyla kaynak metin bilgisini verdikten sonra, "Hemşincenin *Gor* dergisinde çıkan *Latin Alfabeyle Hemşince Yazma* adlı yazıdan faydalandığı" belirtilmiştir (Özkan, 2016, s. 14). Bu noktada *Gor* dergisi veya ilgili makaleye dair başka bir bilgi mevcut değildir.

Gor dergisi incelendiğinde editör Hikmet Akçiçek'in Yazı İşleri Müdürü olduğu ve çevirmen Mahir Özkan'ın da dergiyi yayına hazırlayanlar arasında olduğu görülmektedir. Hemşince gibi kaybolmakta olan ve çok az insanın varlığından haberdar olduğu bir dile dair bilgi veya Hemşincenin hangi formunun kullanıldığına dair bir açıklama da mevcut değildir.

Çevirmenin varlığı kapakta ve kapak içi basım bilgileri arasında görülmektedir. Yan-metinsel öğeler açısından, çevirmen metinde neredeyse hiç not kullanmamıştır. Fakat bazı bölümlerde Hemşinlilerin anlamakta zorlanacaklarını düşündüğü noktalarda çevrilen kelimeye yakın anlamlı başka bir kelime ekleyerek açıklamalara yer vermiştir.

Örneğin, Hemşincede *rüzgâr* kelimesinin karşılığının *galaş* olması gerekirken çevirmen önce Ermenice *kami* kelimesini kullanmış daha sonra Hemşincenin varlığını şimdiye dek sürdürdüğü sözlü gelenekte, özellikle de atma türküler de sıkça karşımıza çıkan *galaş* kelimesini de açıklama olarak kullanmıştır (Özkan, 2016, s. 14).

Çevirmenin eserde birçok Ermenice kelime kullandığı gözlenmektedir. Bu da diğer yan-metinsel öğeleri değerlendirmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle *Bidzig Pirens*'in yayınevi Aras Yayıncılık, internet sitesinde kendisini "Ermeni yazarlardan çeviri kitaplar veya çağdaş Ermeni yazarların kaleminden Türkçe eserler basan yayınevi"² olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla Ermenice ve Türkçe eserler yayımlayan bir yayınevi olarak karşımıza çıkmaktadır. *Küçük Prens*, yayınevi tarafından Hemşince ve Ermenice çevirisiyle aynı anda yayımlanmıştır. Çeviriler, *Çocuk Kitapları Dizisi* altında yayımlanmıştır ve iki çeviride de kapak tasarımı birebir aynı yapılmıştır (Bkz. Ek 2). Bu noktada, kapak tasarımı ve resimler gibi yan-metinsel öğelerin göndereni Aras Yayıncılık'tır diyebiliriz. Farklı bir erek kültüre sahip olan *Bidzig Pirens* eyleycilerin gücü ve niyeti doğrultusunda, kimi noktalarda Hemşinceden ve Hemşin kültüründen uzaklaşmaktadır (Genette, 1991, s. 268).

Bidzig Pirens'te incelenebilecek bir diğer yan-metinsel öge de kitabın son bölümünde yer alan kitap baskı bilgileridir. İngilizce ve Türkçe olarak yazar, çevirmen ve baskı bilgileri verilirken, Hemşince *Bidzig Pirens* ve Türkçe çevirisi *Küçük Prens* olarak yazılan isim İngilizce bölümünde *Bedzig Perens* ve İngilizce çevirisi *Little Prince* olarak yazılmıştır.

² <https://www.arasyayincilik.com/tr/hakimizda>

Buradaki Hemşince başlıklardaki farkın İngilizcede aynı seslerin üretilmesi adına yapıldığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, Hemşince İngilizceye *Hamshenian* olarak çevrilmiştir (Bkz. Ek 3). Fakat bu konuda da herhangi bir bilgi veya dipnot mevcut değildir.

Bidzig Pirens'te çevirmen, yan-metinsel ögeler açısından kapakta, ilk sayfadaki *Mezma* (Bizden) bölümünde ve son sayfadaki basım bilgileri arasında varlığını göstermektedir. Fakat kaynak olarak alınan Türkçe metin ve erek metin karşılaştırıldığında, çevirmenin en çok görünür olduğu kısımların yan-metinsel ögelerin yanında, çeviri kararlarında ve kelime tercihlerinde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

4. Çevirmen Kararları ve *Bidzig Pirens*

Bidzig Pirens çevirmen kararları açısından değerlendirildiğinde, metnin çoğu yerinde belirli bir tutarlılıkla yapılsa da aynı kelimenin çevirisi için farklı çözümler bulunduğu da gözlemlenmiştir. Çevirmenin tercihleri özellikle kelime düzeyinde ortaya çıksa da fiil çekimleri ve ses değişimleri gibi Hemşincenin dilbilimsel özelliklerinde de değişiklikler yaptığı gözlenmektedir. Bütün bu çeviri tercihleri ve değişiklikler yanında Hemşincenin melez yapısı da çeviri metnin büyük bir bölümünde karşımıza çıkmaktadır.

Bidzig Pirens kaynak olarak alınan metinle, yani Cemal Süreya ve Tomris Uyar'ın Can Yayınları'ndan çıkan çevirisiyle karşılaştırıldığında Hemşince ve Hemşin kültürü açısından ortaya çıkan çeviri kararlarını daha iyi analiz edebilmek adına şu kategoriler altında incelenecektir: a) fiil çekimleri ve bağlaçlar, b) melez dil kullanımı ve terimler, c) gündelik hayata dair kelimeler ve deyimler.

4.1. Fiil Çekimleri ve Bağlaçlar

Hemşince yıllardır sözlü gelenek sayesinde varlığını sürdüren bir dildir ve bugün konuşulan dil de ancak bu sayede aktarılan kültürel ögeler ve günlük hayatta kullanılan ifadelerden oluşmaktadır. Fakat çeviride kullanılan kimi cümle yapılarında yapılan değişiklikler açısından bakıldığında çevirmen kararları konusu ortaya çıkmaktadır. Çalışmada verilen örneklerde kullanılan kısaltmaların açıklamaları: K.M., kaynak metin kabul edilen Türkçe metin, E.M., erek metin kabul edilen Hemşince metin, L.Ç., cümlenin düz çevirisi, H.Ç., çevirinin Hopa kullanımı şeklindedir

Örnek 1:

K.M.:

Lütfen benim için bir koyun resmi çizer misiniz? (Süreya ve Uyar, 2015, s. 12)

E.M.:

İnç gelli indzi *hamar* oçxari resimme *enes gu ta?* (Özkan, 2016, s. 14)

L.Ç.:

İnç gelli inzi *hama* oçğari resimme çizmiş *aa?*

H.Ç.:

İnç gelli inzi *hama* oçğari resimme *genesta?*

Örnek 2:

K.M.:

Arkasını getiremedi. Hıçkırıklar boğazını tıkamıştı. (Süreya ve Uyar, 2015, s. 35)

E.M.:

Al hedine *perel* çgartsav. Sengaduşan *xosil çi garer*. (Özkan, 2016, s. 32)

L.Ç.:

Al hedine *piyel* çgartsav. Sengaduşniye *boğazin perevetsav*.

H.Ç.:

Al hedine *piyel* çgartsav. Sengaduşan *ğosiçigaer*.

Örnek 3:

K.M.:

Vardığı gezegende bir sarhoş oturuyordu. (Süreya ve Uyar, 2015, s. 52)

E.M.:

Pobadz gezegenin *xeman* mart me *nestir gu*. (Özkan, 2016, s. 46)

L.Ç.:

Pobadz gezegenin *sarğoş* mart me *nestigur*.

H.Ç.:

Pobadz gezegenin *sarğoş* mart me *nestigur*.

Yukarıdaki üç örnekte de fiil çekimleri Hemşinceden farklı kullanılmıştır. İlk cümlede *enes gu ta* fiili Hemşincede *genes ta* olarak kullanılır. Aynı kelimenin birinci tekil şahısta çekimlenmiş hali Hemşincede kullanıldığı şekliyle de metinde bulunmaktadır: *re-sim me genim* (Özkan, 2016, s. 32). İkinci örnekte çekimi yapılan iki fiil bulunmaktadır. Hemşincede bu fiiller *piyeçkartsav* ve *xosiçigaer* şeklinde çekimlenmektedir. Üçüncü örnekteyse Hemşincede fiil çekimi *nestigur* olarak yapılır.

Metin içinde buna benzer birçok çekim değişikliği mevcuttur. Hemşincenin standartlarına dair herhangi bir bilgi verilmediğinden özellikle Hemşinceyi konuşan Türkiye'deki okurlar tarafından kolay anlaşılammamaktadır. Ayrıca eserin akıcılığını da bozmaktadır. Bu ve benzeri birçok çevirmen kararının, çevirmenin aldığı ideolojik kararlar etkisiyle olduğu ve Hemşinceyi Ermeniceye yakınlaştırma çabalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çevirmenin, bağlaçlar konusunda da çeviri kararlarını alırken resmi dilin etkisi altında kalma yolunu seçerek, kelime seçimlerini Hemşincesi olmasına rağmen Türkçe yazmıştır. Günümüze dek aktarılmış Hemşince herhangi bir yazılı eser olmadığından Hemşince bağlaçların oldukça az olduğu için konuşma dilinde genellikle *ve, ile* anlamına gelen “*u*” kelimesi kullanılmaktadır.

Örneğin, *tun u yez* (sen ve/ile ben). Bunun dışında kullanılan bağlaçlar genellikle Türkçe ile ortak kelimelerin Hemşince ağzıyla söylenmiş şekilleridir. Sadece söyleyiş farklılığını ortaya koyan bağlaçları seçmek durumunda kalmıştır. Çevirmenin *Bidzig Pirens'te* kullandığı bir takım bağlaçlar ve ifadeler şunlardır:

Tablo 1.*Bağlaçlar*

Türkçe	Hemşince
Ama	Ama (s. 14)
Diye	Deyi (s. 20)
O zaman	En çağe (s. 20)
Belli ki, Besbelli	Basmalum (s. 20)
Bari	Bare (s. 20)
Halbuki	Halbukim (s. 29)
Demek ki	Demak (s. 29)
İşte	aha Aha (s. 68)
Yani	Yani (s. 14)
Zaten, hiç de	Zate (s. 20)

4.2. Melez Dil Kullanımı ve Terimler

Eserdeki hukuk ve bilim dallarına yönelik kelime tercihlerinde, coğrafyadan gökbilimlerine, hukuktan siyaset bilimine kadar geniş bir perspektifte çevirmenin kelime tercihleri Hemşincenin melez dil yapısını ön plana çıkarmaktadır.

Örnek 1:

K. M:

“Gitme,” dedi. “Gitme. Seni bakan yaparım.”- “Ne bakanı?” – “Şey, Adalet bakanı!”- “Ama burada yargılanacak kimse yok ki!”- “Ne biliyoruz? Daha bütün krallığımlı dolaşmış değilim. Burada saltanat arabasına yer yok” (Süreya ve Uyar, 2015, s. 48).

E.M:

“Erta mi”, asats. “Erta mi. Kezi Bakan genim”.- “İnçetsu bakan?”- “Adaleti bakan”- “Ama hosa muhakemeyi devuşi ook çgo u!”- “İnç kides? Ter takavoritinis emmen dağ bededadz çim. Hosa takavori inknaşarjin hamar al dağ çgo!” (Özkan, 2016, s. 43)

Yukarıdaki alıntıda, çevirmenin ortaya koyduğu dil, Hemşincenin melezliğini göstermektedir. Günümüzde konuşulan Hemşincede hukuk ve siyaset bilimi alanındaki kelimelerin neredeyse tamamı Türkçe kelimelerden, özellikle de eski Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, adalet ve bakan gibi kelimeler Hemşincede de bu şekilde kullanılmaktadır.

Bunun yanında, yargılamak, dava etmek gibi kelimeler genellikle eski Türkçeden *muhakeme* ve Hemşince *vermek* anlamlarına gelen *devuş* fiiliyle birlikte kullanılmıştır: *muhakemeyi devuşi ook*, yargılayacak/mahkemeye verilecek kimse anlamına gelmektedir. Hemşincenin büyük bir bölümünü oluşturan bu yarı Hemşince yarı Türkçe tamlamalara metin içinde çokça rastlanmaktadır. Örneğin, *aff devuş* (Özkan, 2016, s. 44), *selam devuş* demektir (Özkan, 2016, s. 45).

Öte yandan bu bölümde kral için *takavor*, krallık içinse *takavorutin*, saltanat arabası için de *takavori inknaşarj* kullanılmıştır. Bu kelimelerin hiçbiri Hemşincede mevcut değildir. Çevirmen, bu sefer Türkçe karşılıklarını kullanmak yerine, bu kelimelerin Ermenice karşılıklarını ödünçleyerek ideolojik bir kelime seçimi yapmaktadır.

Krallık için Hemşincede *keralluğ* (Vaux, 2007, s. 266), yani krallık kelimesinin Hemşin ağzıyla okunmasından meydana gelen bir kelime kullanılır. Saltanat ve sultan gibi kelimeler içinse Osmanlı İmparatorluğunun hükümdarlığında da bölgede yaşamış Hemşinlilerin aynı kelimeleri kullanması kaçınılmazdır. Araba içinse Hemşincede genellikle *araba* veya *makina* kelimeleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla buradaki tercihler Hemşinliler için hiçbir anlam ifade etmezken sadece çıkarım yoluyla ya da metnin karşılaştırılmasıyla anlama erişilmektedir. Çevirmen bu tür seçimleri Hemşinli okurların zorlukla karşılaşması pahasına kelimeleri seçerken Ermenice karşılıklarını yazmayı tercih etmektedir.

Aşağıda *Bidzig Pirens*'te geçen bilim, hukuk, coğrafya, siyaset bilimi gibi alanlardan birtakım ifadeler ve Türkçe karşılıkları verilmiştir:

Tablo 2.

Türkçe Hemşince farklı karşılıkları olan kelimeler

Türkçe	Hemşince
Uçak	Teyare (s. 30)
Dünya	Aşxar (s. 36)
Tahta	Daxtak (s. 35)
Bilim	Kidutin (s. 42)
Kanun	Ganon (s. 42)
Yargılamak	Muhakemeyi devuş (s. 43)
Kral	Takavor (s. 48)
Saltanat arabası	İnknaşarj (s. 48)
İdam vermek	İdam gudas (s. 44)
Affetmek	Aff enuş (s. 44)

Tablo 3.

Türkçe Hemşince aynı karşılıkları olan kelimeler

Türkçe	Hemşince
Motor	Motor (s. 30)
Vida	Vida (s. 30)
Yanardağ	Yanardağ (s. 30)
Lav	Lav (s. 36)
Majeste	Majeste (s. 42)
General	General (s. 42)
Devrim	Devrim (s. 42)
Adalet bakanı	Adaleti bakan(s. 43)
Otorite	Otorite (s. 42)
Romatizma	Romatizma (s. 48)

Yukarıda bulunan iki tablodan da anlaşılacağı üzere çevirmen kelime seçimlerinde birçok yerde Ermeniceden ödünçleme yapmaktadır. Ancak bu kelimelerin hiçbiri Hemşince kullanılmamaktadır. Yalnızca *ganon* kelimesi Hemşince’de *ganun* olarak kullanılmakta ve bunun da Türkçe *kanun* kelimesinden geldiği görülmektedir.

Çevirmen seçtiği eserin, Hemşinli genç nesil tarafından kendi dilinde okuma isteğini artırmak adına ne kadar isabetli olduğunu bilmektedir. Ama yine de, çeviride kullandığı kelime tercihlerinde yalın kalamamış ve okunması zor bir çeviri yapmıştır. Ancak dilin melez yapısını ister istemez ortaya koyarak ve ödünçlemelerden yararlanarak Hemşince bir ilk olmayı da başarmıştır.

4.3. Gündelik Hayata Dair Kelimeler ve Deyimler

Eserde gündelik hayata dair kelimeler ve deyimlerin tercihinde, iyi bir değerlendirme yapabilmek için Hemşinlilerin geçimlerini hayvancılıktan ve tarımdan sağladıklarını, son dönemlerde ise şehirlerarası göç sonucunda birçok değişik iş alanında hayatlarını sürdürdüklerini belirtmek gerekir. Hemşinlilerin yaşam tarzı ve kültürü çevirmenin yaptığı bazı tercihlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle selam verme, uğurlama gibi gündelik hayatta en çok kullanılan yapılara baktığımızda iki türlü tercihle karşılaşmaktayız. Hemşince bulunmayan, çevirmenin Ermeniceden aldığı *Hoşça kal* için *Parov menas* (s. 38), *selam vermek* için *parev eyed* (s. 45), *iyi akşamlar* için *pari igun* (s. 54), Hemşince bugün anlamına gelen *asor* yerine *aysor* (s. 59) kullanılmıştır. Bu kelimeler Hemşinli okura yabancı gelen kullanışlardır.

Örnek 1:

K.M.:

Bunca titizlenmeden sonra esneyerek [...] “Kusuruma bakmayın”. [...] “Sanırım kahvaltı saatindeyiz.” (Süreya ve Uyar, 2015, s. 37)

E.M.:

Ays ğadik *suslenmiş ağav* hedeve ali al cabgedelov [...] “Gusuris put ene mik” [...] “ta *kidim* gafalti oxtinik”. (Özkan, 2016, s. 34).

L.Ç.:

İs *ğadik titizlenüşan hedeve cabgedelov* [...] “Gusuris put ene mik” [...] “ta *kidum* gafalti oğtinik”.

H.Ç.:

İs *ğadik suslenmiş ağav hedeve ali al cabgedelov* [...] “Gusuris put ene mik” [...] “ta *kidum* gafalti oğtinik”.

Burada *kusura bakmayın* için *gusuris put ene mik* ifadesi tercih edilmiştir. Hemşince bu ifade Türkçeden *kusur* kelimesi ile Hemşince *bakmayın* anlamına gelen *pute-nemik* fiilinin bir arada kullanılmasından meydana gelmektedir.

Ayrıca ilk cümledeki *suslenmiş ağav* ifadesi Türkçe *süslenmek* fiiline, duyulan geçmiş zaman eki *-miş* eklenerek *olmak*, *etmek* anlamlarına gelen Hemşince *elluş* fiiliyle bir arada kullanımından oluşmaktadır ve *süslendi* demektir. Bu yapı Hemşince fiillerde çok yaygın görülmektedir.

Örneğin *gollamış genin* (s.30) Türkçe *kollamak*, duyulan geçmiş zaman eki ve Hemşince *enuş* fiilinin 3. çoğul şahıs çekiminde kullanılmasından oluşmaktadır ve *kolluyorlar, koruyorlar* gibi anlamlara gelmektedir.

Örnek 2:

K.M:

“Güzelsiniz ama boşsunuz” [...] “Ama benim gülüm topunuzdan önemlidir” [...] “Ne mutlu onlara”, dedi makasçı” (Süreya ve Uyar, 2015, s. 84- 86)

E.M:

“Erandek ama *inç fayde*”. [...] “Ama im *gyule bitunada gimatli a*”. [...] “*Ne mute elli anots*”, asats makasçin.” (Özkan, 2016, s. 76-78)

Bu örneklerde de *ne fayda, inç fayde ve ne mutlu onlara, ne mute elli anots* ifadeleri Hemşincenin melez yapısını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca *gül* için *gyul*, *hepiniz* anlamında bütün kelimesinden türeyen *bitun*, *kıymetli* için aynı kelimedenden türeyen *gimatli* ve *makasçı* için kullanılan *makasçı* kelimeleri de Hemşincenin Türkçe ile alışverişini ve melez yapısını göstermektedir.

Bunların yanında erek metinde tercih edilen birtakım kelimeler Hemşinlilerin yaşam tarzını yansıtmaktadır. Örneğin; kaynak metinde geçen *kilise çanı* için çevirmen Hemşincede ineklerin boynuna kaybolmamaları için asılan zile verilen zangağ (Özkan, 2016, s. 93) kelimesini tercih etmiştir.

Ayrıca, metinde kaplan gibi Hemşinlilerin sosyal hayatında yeri olmayan hayvan isimleri için Hemşincenin ses yapısına uygun bir şekilde Türkçesi kullanılırken, *gaplan* (Özkan, 2016, s. 37), Hemşinlilerin gündelik hayatında önemli bir yere sahip hayvancılık terimleri çevrilmiştir. Örneğin kaynak metindeki *tasma* için Hemşincede *yular* anlamına gelen *noxtan* (Özkan, 2016, s. 95) kullanılmıştır. Çünkü Hemşin geleneklerinde evcil hayvan diyebileceğimiz sadece çoban köpekleri bulunmaktadır ve onlara da genellikle sürüyle birlikte bakılır. Dolayısıyla, Küçük Prens’in istediği *tasma* için Hemşincede günlük hayatta kullanılan *yular* tercih edilmiştir.

Öte yandan, çevirmenin erek metinde Hemşin kültürüne ait birçok kelime tercihi bulunmaktadır. Örneğin; Küçük Prens çölde bir su kuyusundan su çekmek için durduğunda *çıkırık, kova ve ipten* (Süreya ve Uyar, 2015, s. 92) bahsederken, çevirmen erek metinde *liser, kuğa ve çvan* (Özkan, 2016, s. 82) olarak çevirmeyi tercih eder. Hemşince iplik eğirmek için kullanılan aletin *madman*, ucundaki aparata *liser* denmektedir. Dolayısıyla kaynak metindeki *su çıkırığı* yerine Hemşin kültüründe başka bir amaç için kullanılan *liser* kelimesini tercih etmiştir.

5. Çevirmenin Rolü

Tehlike altındaki dillerin korunması ve canlılık kazanması için Hemşinceye çeviriler yapılması son derece önemlidir. Çevirmenler, Hemşinceyi yaşatmak için bilerek veya bilmeden bir melez dil ortaya koymaktadır. Çeviri diller arası etkileşimde çok güçlü bir araç olabilmektedir.

Küçük Prens'in Hemşince çevirisi *Bidzig Pirens* üzerinde yapılan yan-metinsel ögelerin ve çevirmen tercihleri analizi sonucunda, çevirmenin ilk olarak yan-metinsel ögeler göz önüne alındığında pek de ön planda olmadığını, fakat detaylı bir karşılaştırma neticesinde oldukça görünür bir role sahip olduğu gözlenmektedir.

Hemşince ilk kitap ve çeviri eser olan *Bidzig Pirens*'te çevirmenin, çevirmen kimliğinin yanında, Hemşinceye Ermeniceden kelimeler ekleyerek, söz dizimi ve sesletimde değişiklikler yaparak, hatta bazı noktalarda kelime üretmekle Hemşinceyi yeniden şekillendirme ve yeni bir dil oluşturma çabasında olduğu gözlenmektedir.

Bu noktada, Dia Sulaibi'nin de belirttiği gibi çevirmenin kaynak metinden daha çok erek metin ve hatta erek dil üzerinde manipülatif bir dile ve otoriteye sahip olduğu söylenebilir (akt. Taş, 2018, s. 152).

Çevirmen, ayrıca bu çeviriyle, Cees Koster'in tabiriyle, erek dili ve kültürü temsil etmekte, yeniden inşa etmekte ve yeniden yaratmaktadır (akt. Taş, 2018, s. 152). Hemşin kültüründen ögeler birçok bölümde ön plana çıkmaktadır ve özellikle Hemşincenin yüzyıllar içinde oluşmuş melez yapısı kolaylıkla görülebilmektedir.

6. Sonuç

Çevirmenin tercihleri ve benimsediği rol Venuti'nin direnç (2008, s. 16) kavramını akla getirmektedir. Fakat burada söz konusu olan erek kültürün ideolojik baskınlığına karşı bir direnç değil, tam tersine kaynak metne yani Hemşince açısından baskın dil konumunda olan Türkçeye karşı bir direnç söz konusudur. Çevirmen birçok noktada Hemşincenin Türkçeye olan alışverişini göz ardı etmiş ve ideolojik bir bakış açısıyla günümüzde konuşulan dili görmezden gelerek Türkçe kökenli kelimelerden uzaklaşıp Ermenice kelimeler kullanmıştır. Bu konuda yayınevinin habitusunun da çevirmen ve çeviriyi etkilemiş olduğu düşünülmektedir.

Her şeye rağmen, *Bidzig Pirens* Hemşince ilk çeviri eser olması ve kaybolmakta olan bir dilin sesini dünyaya duyurması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çeviri eser tehlike altında olan bir dille ilgili farkındalık oluşturmada ve bu dilin hayata tutunmasını sağlamaktadır.

Ancak, çevirmen çeviri metinde sık sık yaptığı tercihlerle erek okur açısından dil ve kültür ögelerini özgün şekilleriyle kullanmamıştır. Böylelikle, gelecek nesillere aktarılan doğal bir dili kayıt altına almak yerine erek okurun, yer yer anlamakta zorluk çekeceği bir dil aktarmış olmaktadır. Yine de kitap Hemşinceye çevrilen ilk eser olduğu için çok önemli bir çalışmadır. Hemşin dilinin ve kültürünün birçok yönünü ve özellikle melez bir dil oluşunu aktarmaya yardımcı olmaktadır.

Yayınevi ve çevirmen, Hemşin dilinde okuma isteği uyandıracak bir edebi eser seçerek, kaybolmakta olan bir dile yaptıkları hizmet açısından önemli bir adım atmışlardır. Bu tür yayınları artırmak, tehlike altında olan dillerin korunması için önemli adımlardır. *Bidzig Pirens* bu açıdan önemli bir rol oynamış ve bundan sonrası için öncülük yapmıştır. Ancak, çevirinin ara dil yerine, kaynak dilden yapılmasına ve korunma altına alınan dilin özgünlüğünden ödün verilmemesine de özen gösterilmelidir.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aras Yayıncılık. (t.y.). Erişim: 10 Haziran 2018. <https://www.arasyayincilik.com/tr/hakkimizda>
- Berman, A. (1999). *La Traduction et la lettre ou l'Auberge du Lointain*. Fransa: Edition du Seuil
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.
- Ersoy, E. G. (2007). Social and Economic Structures of the Hemshin People in Çamlıhemşin. *The Hemshin: History, Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey*. H. H. Simonian(Ed.). London: Routledge.
- Genette, G. (1991). *Introduction to the Paratext*. (Çev. M. Maclean. *New Literary History*, 22 (2), 261-272.
- Munday, J. (2008). *Introducing Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Saint-Exupéry, A. (2016). *Bidzig Pirens* (M. Özkan, Çev.) İstanbul: Aras.
- Saint-Exupéry, A. (2015) *Küçük Prens*.(C. Süreya ve T. Uyar, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Simonian, H. H. (2007). *The Hemshin: History, Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey*. London: Routledge.
- Taş, S. (2018). Yan-metinsel Bulunuş'un Ötesine Geçmek: Çevirmenlerin Erek Metinlerdeki Farklı Rollerini. *International Journal of Language Academy*. 6 (1), 148-160.
- Vaux, B. (2007). Homshetsma: The Language of the Armenians of Hamshen. *The Hemshin: History, Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey*. H. H. Simonian(Ed.). London: Routledge.
- Venuti, L. (2008). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York.

EK 1

Kategori	: Çocuk Kitapları
Dili	: Hemşince
Çevirmen	: Mahir Özkan
Özgün dili	: Fransızca
Editör	: Hikmet Akçiçek
Baskı bilgileri	: 1. Baskı, Haziran 2016
Sayfa ve boyut	: 104 sayfa, 13,5x20 cm
ISBN	: 9786065753665

EK 2

Կüçük Prens ya da 'Փոքրիկ Իշխանը' ya da 'Bidzig Pirens'

EK 3

BİDZİG PİRENS (Küçük Prens)	BEDZIG PERENS (Little Prince)
Antoine de Saint-Exupery	Antoine de Saint-Exupery
Hemşince	Hamshenian
Çeviren Mahir Özkan	Translator Mahir Özkan
Mayıs 2016, İstanbul	May 2016, Istanbul
Baskı/Printing Sena Ofset 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 613 38 46 Sertifika No: 12064	